

НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БР.21

БИТОЛА

2018

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ БР. 21 НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА
СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Издавач:

НУ Завод и музеј Битола

За издавачот:

д-р Мери Стојанова

Претседател на редакциски одбор:

Енгин Насух

Технички секретар:

м-р Јове Парговски

Членови на редакциски одбор:

Надежда Георгиева

м-р Ристо Палигора

Владо Ѓоревски

Лектор: Стево Гацовски

Печати: Херакли Битола

Тираж: 300

СОДРЖИНА

Антонио ЈАКИМОВСКИ, Душко ТЕМЕЛКОСКИ НЕКРОПОЛИТЕ ДОЛИШТЕ И ПРИСОИ КАЈ СЕЛО ПРИЛЕПЕЦ	1
Александар МИТКОСКИ КУЛТНИ ПРЕДМЕТИ ОД ВРЕМЕТО НА ЕНЕОЛИТОТ ОД ПРАИСТОРИСКАТА ЗБИРКА НА Н.У.ЗАВОД И МУЗЕЈ – ПРИЛЕП.....	13
Енгин НАСУХ, Аница ЃОРЃИЕВСКА НОВООТКРИЕНИ ОБЈЕКТИ ВО ХЕРАКЛЕЈА	31
Весна КАЛПАКОВСКА МОЛИТВЕНИТЕ ПРОЗБИ ВО ЕПИГРАФСКИТЕ СПОМЕНИЦИ ОД РАНОВИЗАНТИСКИОТ ПЕРИОД.....	49
Оливера МАКРИЕВСКА ДОПОЛНИТЕЛНИ СЛИКАРСКИ И ДРУГИ ИНТЕРВЕНЦИИ КАЈ ИКОНИТЕ.....	59
Рубинчо БЕЛЧЕСКИ НАРОДНИОТ ХЕРОЈ КИРЕ ГАВРИЛОСКИ - ЈАНЕ НИЗ ТЕКСТ И ФОТОГРАФИИ	71
Гоце ВЕЉАНОСКИ БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ (1912-1913 ГОДИНА) И АКТИВНОСТА НА КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ ЗА ЗАЧУВУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ НАЦИОНАЛЕН ИДЕНТИТЕТ	81
Бранко ЃОРЃИЕВ ТАЈНАТА ПОЛИЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ПОЧВАТА НА СТРУМИЦА И СТРУМИЧКО	89
Марјан ИВАНОВСКИ ВТОР, ВОНРЕДЕН КОНГРЕС НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАНТСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ОСЛОБОДИТЕЛЕН КОМИТЕТ НА МАКЕДОНИЈА (БРЕМЕН, 1972 ГОДИНА).....	97
Ѓорѓи ЛАЗАРЕВСКИ СО ЉУБОВ КОН ВИСТИНАТА	107
Александар ЛИТОВСКИ ПРИЛОГ ЗА ТРЕТМАНОТ НА МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ПРАШАЊЕ ВО ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕ НА ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА (ДО АСНОМ)	117

Димитар ЉОРОВСКИ ВАМВАКОВСКИ КРАЈОТ НА ГРЧКАТА „МАКЕДОНСКА БОРБА“ ВО ЈУГОЗАПАДНА ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА ВО 1908 ГОДИНА	129
Невен РАДИЧЕСКИ НЕКОИ ПОВАЖНИ ОДРЕДНИЦИ ВО ДОИЗГРАДУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА И КУЛТУРНА ПОСЕБНОСТ ВО 60- ТИТЕ ГОДИНИ НА МИНАТИОТ ВЕК.....	143
Александар СИМОНОВСКИ РАЗВОЈОТ НА СЛУЖБАТА ЗА ДРЖАВНА БЕЗБЕДНОСТ ПО БРИОНСКИОТ ПЛЕНУМ (1966 – 1967)	153
Роберто ТРАЈКОВСКИ ОДМАЗДНИЧКИ АКЦИИ НА ВЕРМАХТОТ ВО МАКЕДОНИЈА (1943-1944).....	169
Славица КРСТИЌ ТРАЈКО МУФТИНСКИ ПРВИОТ КУМАНОВСКИ ЗОГРАФ И СЛИКАР - по повод 55 години од неговата смрт (1963 - 2018)	177
Горан ВАСИЛЕСКИ ВОДИЧАРСКИТЕ ОБРЕДИ И ОБРЕДНИ ПОВОРКИ ВО ПРИЛЕПСКИОТ ДЕЛ НА МАРИОВО	195
Мери СТОЈАНОВА СРОДСТВОТО И СРОДНИЧКАТА МРЕЖА НА ПРЕСПАНИТЕ ВО ПРЕСПА И ДИЈАСПОРАТА (КАКО ФАКТОР ЗА РАЗВОЈ)	205
Gabriela TOPUZOVSKA THE STATUTES OF THE MEDICAL FACULTY IN SKOPJE (1960-1991).....	215
Соња СТРЕЗОСКА ВЕЛЈАНОВСКА СТРАНСКИ АВТОРИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА (БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ)	225

**Почитувани читатели,
Почитувани колеги,**

Пред нас е новото издание на „Зборник на трудови“ кое како и години наназад така и овој пат ќе понуди автентични материјали и нови сознанија од областа на историјата, заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологија, етнологија, фолклористика, археологија, историја на уметноста, епиграфика....

Како дел од издавачката дејност на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј – Битола оваа едиција претставува стручно и научно списание кое е интересно четиво како за стручната така и за пошироката јавност. Во него се поместени трудови на наши колеги од редот на вработени во оваа институција, но и трудови на колеги кои работат во различни сфери во културните и научните институции ширум републиката.

Традиционално „Зборникот на трудови“ го носи зачуваното графичко решение на корицата како препознатлив печат на ова издание, додека во самата едиција ќе ги најдете поместени и инструкциите за авторите, со цел да информираме за тоа како треба технички да се подготвуваат статиите за да го заслужат своето место во некој иден ваков број.

Како и секое претходно, и ова издание го испраќа својот апел до сите колеги и научни работници и во иднина да се пријавуваат со свои стручни и научни трудови до редакцискиот одбор со цел истите да бидат презентирани во јавноста. Престедателот и техничкиот секретар на овој одбор во текот на целата година стојат на располагање за прифаќање на трудови, но и за секаква асистенција во врска со аплицирањето за учество во Зборникот.

Претседател на Редакцискиот одбор

Енгин Насух

в.д.Директор

д – р Мери Стојанова

Роберто ТРАЈКОВСКИ¹

ОДМАЗДНИЧКИ АКЦИИ НА ВЕРМАХТОТ ВО МАКЕДОНИЈА (1943-1944)

***Апстракт:** По својот крволочен карактер Втората светска војна ги надмина сите дотогашни војни, за што, во голема мера, придонеле злосторствата врз цивилното население од Вермахтот² што не било исклучок, туку практика, посебно во источниот дел на Европа и Балканскиот Полуостров. Во тој контекст, исклучок не бил ниту Вардарскиот дел на Македонија, при што само меѓу септември 1943 година и средината на ноември 1944 година биле ликвидирани околу 520 цивили.*

***Клучни зборови:** Вермахт, Македонија,³ Втора светска војна, одмазднички акции, 1943-1944 година.*

Уште во текот на Априлската војна од 1941 година, одредени единици на Вермахтот добиле писмени препораки најостро да се однесуваат, што значело ликвидација на лица, припадници на ирегуларни вооружени формации и групи, како и поединици кои би им се спротиставиле или само би се обиделе да уништат дел од нивниот воен материјал. Споменатото, по разгорувањето на вооружениот отпор во балканските земји, во есента 1941 година, добило систематски карактер и било во согласност со принципот за колективна одговорност на врховната команда на Вермахтот, што било поткрепено и со повеќе нејзини наредби и директиви, а вусшност, на локалните команданти им се давало право да преземаат најразновидни репресивни мерки спрема цивилното население, како: уништување на материјални добра; земање заложници; конфискација на имот; реализирање на одмазднички акции-ликвидации.⁴ Истото се однесувало и на Македонија, каде Вермахтот, во 1943 и 1944 година, предизвикал човечки и материјални загуби, посебно во екот на завршните операции за нејзино конечно ослободување, октомври-ноември 1944 година.⁵

¹ Д-р Роберто Трајковски е вработен во СОУ „Таки Даскалот“ – Битола, и со адреса на живеење: Цане Бујуковски бр. 27 Битола. е-пошта: trajkovski.robort@yahoo.com.

² Под терминот Вермахт се подразбираат вооружените сили на Третиот Рајх, кои се состоеле од копнени сили („Heer“), воена морнарица („Kriegsmarine“) и воена морнарица („Luftwaffe“).

³ Под терминот Македонија најчесто се подразбира територијата на денешна Република Македонија.

⁴ Др. Венцислав Глишиќ, *Терор и злочини Нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*. Издавачко предузће „РАД“, Београд, 1970, 251, 273.

⁵ Д-р Марјан Димитријевски, *Македонија во антифашистичката војна (1944-1945)*. Менора, Скопје, 1995, 147-148.

Ваквиот однос на Вермахтот, во повоените години, од генералот на пешадија Лотар Рендулиц, поранешен командант на 2. оклопна армија, во чие оперативно подрачје од крајот на август 1944 година влегувал и западниот дел на Македонија, било правдано дека бил последица од како никогаш дотогаш развиената партизанска војна („*Partisanenkrieg*“), која, според него, била нелегитимна и во спротивност со Хашката конвенција од 1907 година, бидејќи и наизглед мирољубивото, беспомошното и неуниформирано цивилно население жестоко го напаѓало Вермахтот, истовремено, собирало податоци за неговото прегрупирање, концентрација, транзит и релизирало саботажно-диверзантски акции.⁶ Слични аргументи, во своја одбрана, истакнал и врховниот командант на Групата армии Е, генерал-полковник Александар Лер, во текот на судскиот процес против него, одржан меѓу 5 и 16 февруари, во Белград, 1947 година, во чие оперативно подрачје, од почетокот на септември, до средината на ноември 1944 година, бил комплетниот, од Вермахтот наречен „македонски простор“, истовремено бранејќи се дека одмаздничките акции биле реализирани врз т.н. „слободни стрелци“ („*Freischärler*“).⁷ Исто така, треба да се истакне дека ниту еден од судски процесуираните високи команданти на Вермахтот на Балканскиот Полуостров, како споменатите, генерал-гелдмаршалот Максимилијан фон Вајкс,⁸ генерал на пешадија Франц Боме,⁹ генерал на планинските единици Хубер Ленц¹⁰ и генерал на пешадија Ернест Лајсер,¹¹ не биле судски процесуирани за реализирани одмазднички акции во Македонија.¹² Што се однесува до „Комисијата за утврдување на злосторства на окупаторот и нивните соработници во текот на Втората светска војна во Југославија“, таа покренала обвиненија за повеќе припадници на Вермахтот кои извршиле одмазднички акции во Македонија, од кои повеќето биле припадници на 22. пешадиска дивизија, исто така: командантот на место „Дебар“, во ноември 1943 година; командантот и заменикот на обезбедувањето на рудниците во Пробиштип; командантот на 4. СС полициска оклопно-гренадерска дивизија, СС-бригадниот генерал Фриц Шмедес; командантот на 41. тврдинска дивизија, генерал-мајор Волфганг Хаузер, меѓутоа, повеќето не биле судски процесуирани. Исто така, од Комисијата на Обединетите Нации за извршени воени злосторства во Втората светска војна,

⁶ Generaloberst a. D. Dr. Lothar Rendulic, *Der Partisanenkrieg. Bilanz des Zweiten Weltkrieges*. Gerhard Stalung Verlag, Oldenburg/Hamburg, 1953, 101-106.

⁷ Jovo Popović, *Vještala za generale*. Stvarnost, Zagreb, 1986, 79.

⁸ Врховен командант на Грпа армии Ф.

⁹ Командант на 2. оклопна армија од јуни 1944 година.

¹⁰ Командант на XXII планински армиски корпус.

¹¹ Командант на XXI планински армиски корпус.

¹² *Trialsof war criminals before the Nuernberg military tribunals*. Volume XI. The High command case, The hostage case. United States Government Printing Office. Washington, 1950, 9, 10, 759, 765, 1234, 1318, 1319.

единствено бил судски процесуиран генерал-мајор Волфганг Хаузер, а за реализираните одмазднички акции во Гевгелиско и Струмичко, но тиј бил ослободен од обвиненија од југословенските судски органи во 1951 година.¹³

Западен дел на Македонија: Во текот на 1943 година првите одмазднички акции од Вермахтот биле реализирани во западниот дел на Македонија и тоа во текот на воената операција со тајна шифра „Еделвајс“, кога одредени албански националистички вооружани формации, предводени од припадници на германското воено разузнавање („*Abwehr*“), ликвидирале 30-тина жители на селата Врбјани, Мраморец, Турје и Сливово“, при што истите, во документацијата на Вермахтот, се претставени како убиени партизани. Истото било повторено и во текот на пролетта и летото 1944 година, кога биле ликвидирани повеќе цивили во Дебарца, меѓу кои и голем број жени.¹⁴

Во екот на најжестоките борби за конечно ослободување на Македонија, во крајот на октомври 1944 година, единиците на Вермахтот стационирани во Струга реализирале воена акција за деблокирање на Струга, која претходните денови била целосно опколена и повеќе пати и напаѓана од единиците на Народноослободителната војска и партизански одреди на Македонија (скратено НОВ и ПОМ), при што, на 28 октомври 1944 година, ликвидирале 50-тина жители на с. Радолишта и уште 30-тина жители од истото село нешто подоцна, кај месноста Вакчаре.¹⁵

Јужен и југоисточен дел на Македонија: Во текот на борбите во поширокиот простор на Струмица, во крајот на септември 1944 година, борбената група Зифкен, од составот на 22. пешадиска дивизија, ликвидирала 30-тина борци на 4. македонска народноослободителна ударна бригада (скратено МНОУБ), која успеала да ги зароби по борбите на линијата Курија-Чам Чифлик.¹⁶ Во знак на одмазда, поради оштетено возило, од поставена нагазна мина на патниот правец Удово-Валандово, припадниците на Вермахтот стрелале уште двајца припадници на 4.

¹³*Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utvđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata.* tom IV. Arhiv Jugoslavije, Printer Kornere, Beograd, 2000, 475-773., листа. бр. 44, 32, ред. бр. 195а

¹⁴*Охрид и Охридско во борба против фашизмот.* Охрид, 1976, 156-161., Tagesmeldung An Pz.AOK 7./8. 4. 12. 43. Anlagen zum Kriegstagebuch Nr. 4 Gen. Kdo. XXI (Geb.) A.K. von 1.12.-31. 12. 43. Ia.Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg im Breisgau Deutschland (намаму: ВАМАФ). RH-24/50/165.

¹⁵м-р Илија Калиноски, *Ослободителната војна во Струга и Струшко 1941-1945.* НИО „Просветен работник“, Скопје, 1983, 150-151., Шарески Тихомир, Ослободувањето на Охрид и Струга во завршните операции за ослободување на Македонија октомври-ноември 1944 година. *Охридско-Струшко во Народноослободителната војна 1941-1945.* книга втора. Општински одбор на СЗБНОВ-Струга, Општински одбор на СЗБНОВ-Охрид, Струга, Охрид, 1990, 271.

¹⁶Манојловски Методија, *Четвртата македонска народноослободителна бригада.* ИНИ, Скопје, 2004. 126.

МНОУБ кои претходно успеале да ги заработат.¹⁷ Нешто подоцна, во средината на октомври 1944 година, XII/999. тврдински полк, при реализација на воена акција за „чистење“ на просторот на Валандово од единици на НОВ и ПОМ, ликвидирал „четворица поддржувачи на партизаните“. Нешто слично повторил неколку денови подоцна, кога на 21 октомври 1944 година ликвидирал десетина жители на селата Петрово и Габрово.¹⁸

Во средината на октомври 1944 година биле ликвидирани двајца цивили во Радовишко, што било повторено во почетокот на ноември 1944 година, кога од последните отстапници на Вермахтот од Струмичкиот регион биле ликвидирани уште шест цивили.¹⁹

Централен дел на Македонија: Припадниците на 4. СС полициска оклопно-гренадерска дивизија, откако одбиле еден жесток напад на 9. МНОУБ, на 8 септември 1944 година го запоседнале Неготино, при што ликвидирале 8 негови жители, додека во наредните денови уште четворица, под обвинение дека се соработници на НОВ и ПОМ.²⁰ Нешто подоцна, околу 20 септември 1944 година, при запоседнувањето на Кавадарци, делови од 11. Воздухопловна-пешадиска дивизија ликвидирале тројца жители на с. Марена.²¹ Во првата декада на октомври 1944 година, поради оштетување на железничка делница северно од с. Удово (каде дејствувала 9. МНОУБ), посебно жестока одмаздничка акција била реализирана во селатаво Прждево и Бесвица, при што биле ликвидирани

¹⁷Мито Темунгов-Железни, *Прилогот на Валандово и Валандовско во НОВ*. Општинско здружение на борците од НОВ-Валандово, Валандово, 1969, 99-100., 122-123.

¹⁸Лазар Чуклев, Тодор Костадинов, Тодор Митрев, Ристо Митров, Миравци и околните села во Народноослободителната војна (1941-1945). *Гевгелија и Гевгелиско во НОВ (април 1943-мај 1945)*. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ на Гевгелија. Гевгелија, 1982, 599-600. Анета Бојмалова, Развојот на НОВ во Негорци 1943-1945 (секавања). *Гевгелија и Гевгелиско во НОВ (април 1943-мај 1945)*..., 563.

¹⁹*Спомен книга на загинатите борци во НОВ и од фашистичкиот терор од Радовиш и Радовишко*. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците во НОВ во Радовиш и Радовишко. Радовиш, 1986, 43-45.

²⁰Friedrich Husemann, *Die guten Glaubens waren. Geschichte der 4. SS-Polizei-Panzer-Grenadier-Division*. Band II. Minin Verlag GmbH, Osnabruck, 1973, 361, Раде Гогов-Црноречки, *Неготино во виорот на војната.Зборник на паднатите борци во Народноослободителната борба и револуцијата и жртвите на фашистичкиот терор во Неготино*. Собрание на Општина Неготино, 1974, 45, 173-177.

²¹Зборник на паднатите борци и жртви од фашизмот од Кавадарци и Тиквешкијата во НОВ Кавадарци 1963.

60-тина нивни жители.²² Исто така, во текот на борбите за ослободување на Велес биле ликвидирани 12-тина жители на градот.²³

Источен дел на Македонија: Воените дејствија на Вермахтот во Брегалничко, уште од пролетта биле проследени со жестоки одмазднички акции. Откако 3. МНОУБ и Косовскиот партизански одред, на 3 април 1944 година, ги нападнале рудниците Добрево и Пробиштип (Злетовски рудници), кои покрај бугарското обезбедување, ги обезбедувале и припадници на 4./военостопанскиот-рударски баталјон во Југоистокот“ на Вермахтот, во знак на одмазда биле ликвидирани повеќе рудари и партизани, кои биле заробени.²⁴ Посебно жестоки одмазднички акции Вермахтот реализирал во Малшевијата и Брегалничко, во текот на октомври 1944 година. Во првата декада на октомври 1944 година, по продорот на борбената група „Брунс“ во Малшевијата, биле ликвидирани 50-тина цивили, од кои 40-тина во Берово, повеќето Роми.²⁵ Потоа, околу 20 октомври 1944 година, биле ликвидирани 70-тина цивили во Кочанско, за во крајот на месецот уште неколку жители од пробиштипските села.²⁶

*Потполковник Дидрих Брунс,
командант на 16. пешадиски полк*

²² Д-р Боро Мокров, Борбениот пат на партизанскиот одред „Трајче Петкановски“ и VIII ударна бригада. *Велес и Велешко во НОВ од 1943 до мај 1945 година*. Општински одбор на Сојузот на борците на НОВ-Титов Велес, Титов Велес, 1977, 245., Раде Гогов-Црноречки, *Неготино во виорот на војната...* 185, 188, 335.

²³ *Спомен книга на загинатите борци во НОВ и жртви на фашистичкиот терор од Велес и Велешко*. Општински одбор на Сојузот на борците на НОВ-Титов Велес, Титов Велес, 1985, 133-144.

²⁴ Томо Ристовски, „Злетовските рудници согледани низ наша и германска документација со посебен осврт врз нападот на 3. IV 1944 година“, *Кочани и Кочанско во НОВ 1941-1945*, (редакциски одбор Ванчо Андонов и др.), Кочани, 1985, 362., *Спомен зборник на загинатите борци во НОВ и на жртвите на фашистичкиот терор*. Општински одбор на здруженијата на борците од НОВ-Пробиштип, Пробиштип, 1984, 28-30.

²⁵ Благоја Чукаревски, Русиново во Народноослободителната војна 1941-1945. *Малшевијата во НОВ и Револуцијата 1941-1945*“. Штип, 1986, 178., *Истото*, 393-394.

²⁶ Гоше Манасиев, *Загинатите борци во НОВ и жртвите на фашистичкиот терор од Кочани и Кочанско*. *Кочани и Кочанско во НОВ 1941-1945...*, 556.

Еден од најодговорните за рализираните одмазднички акции бил потполковникот Дидрих Брунс, командант на 16. пешадиски полк, истовремено и командант на борбента група „Брунс“, воопшто не бил судски процесуиран. Доживеал најдлабока старост од 91 година во неговиот роден град Олденбург (С.Р. Германија) и во 1988 година бил погребан со највисоки воени почести.²⁷ Во врска со споменатите одмазднички акции, интересни се и исказите на познатиот ловец на нацисти Симон Визентал, кој сметал дека тие биле реализирани по наредба на референтот при Одделот 03-„За состојба ба бандите“, при врховната команда на Групата армии Е, Курт Валдхајм, генерален секретар на Обединетите Нации, од 1972 до 1981 година.²⁸ Истото го истакнал и мајорот Карл-Хајнц Егебертс, командир на 122. оклопно-извидувачки баталјон, чии војници и го започнале крвавиот пир во Кочанско, а поради убивањето на 15 нивни соборци, од единиците на НОВ и ПОМ. Истиот бил еден од ретките судски-процесуирани припадници на Вермахтот, за извршени воени злосторства во Македонија во текот на Втората светска војна и во 1948 година, при што бил осуден на смрт со стрелање.²⁹

Југозападен дел на Македонија: По повлекувањето на групата „Штаерер“ од Битола, меѓу 3 и 4 ноември 1944 година, нејзините припадници ликвидирале двајца диховчани и тројца цапарчани.³⁰

Североисточен дел на Македонија: Првите одмазднички акции, од Вермахтот во Криворечијата, биле релизирани веднаш по смената на воено-политичкиот курс на Бугарија, при што биле ликвидирани 7-мина цивили од Кривопаланечко и градот.³¹ Во средината на септември 1944 година биле ликвидирани шест цивили од Кратовско и уште седум во крајот на месецот.³²

Скопско-Кумановски регион: Уште во текот на септември 1944 година, припадниците на Вермахтот ликвидирале 13-тина цивили од Куманово и Кумановско.³³ Во текот на октомври и почетокот на ноември

²⁷<http://www.historic.de/Militar/Personen/Bruns/Bruns.htm>., Записник од сослушувањето на воениот заробеник Карл Бранд. Досие бр. 60, Државен архив на Р.М.

²⁸ За ова види повеќе: Alan Levy, Nazi Hunter. *The Wiesental File*. Constable & Robinson Ltd, London, 2002.

²⁹ Fridrich-August v. Metzsch, *Die Geschichte der 22. Infanterie-Division 1939-1945*. Verlag Hans-Henning Podzun, Kiel, 1952, 68.

³⁰ *Зборник на одбрани документи за историјата на Битола и Битолско 1941-1945*. том 1. книга 2. Историски архив Битола, Битола, 1984. список 140.

³¹ *Спомен зборник на загинатите борци од НОВ и жртви на фашистичкиот терор од Крива Паланка и Кривопааланечко*. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ-Крива Паланка, Крива Паланка, 1985, 91-105.

³² *Загинаа за да живеат (1941-1945)*. Општински одбор на Сојузот на здружението на борците од НОВ-Кратово, Графички завод „Гоце Делчев“, Скопје, 1985, 61.

³³ *Спомен зборник на загинатите борци од НОВ и жртви на фашистичкиот терор од Куманово и Кумановско*. Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ-Куманово, Куманово, 1976, 138-160.

1944 година биле ликвидирани дополнителни 30 до 40 цивили.³⁴ Пред самата евакуација на Скопје од страна на групата „Фрибе“, на 13 ноември 1944 година, поради нападот на единиците на НОВ и ПОМ на Скопје, на левиот брег на Вардар, кај Камениот мост, биле ликвидирани девет жители на Скопје. Претходно, што од одмазднички акции, или биле само колетерална штета на борбите за неговото ослободување, настрадале 40-тина жители.³⁵

ИЗБОР НА ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- *Verbrechen der Wehrmacht. Diminsionen des vernichtungskrieges 1941-1944.* Hamburger Insitut für Sozialforschung (Hg.). Redaktion: Dr. Michael Wildt, Dr. Ulrike Jureit, Brigit Otte. Hamburger Edition HIS Verlagsges. mbH, Hamburg, 2004.
- Димитријевски д-р Марјан Димитријевски, *Македонија во антифашистичката војна (1944-1945)*. Менора, Скопје, 1995, 147-148.
- *Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utvđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata.* tom IV. Arhiv Jugoslavije, Printer Kornere, Beograd, 2000, 475-773., листа. бр. 44, 32, ред. бр. 195a
- Popović Jovo, *Vješala za generale.* Stvarnost, Zagreb, 1986, 79.
- *Traials of war criminals before the Nuernberg military tribunals.* Volume XI. The High command case, The hostage case. United States Govenment Printing Office. Washingten, 1950, 9, 10, 759, 765, 1234, 1318, 1319.
- Trifković Gaj, *Making Deals with the Enemy: Partisan-German Contacts and Prisoner Exchange in Yugoslavia 1941-1945.* докторат. Graz, 2013;

РЕЗИМЕ

Според својот крволочен карактер Втората светска војна ги надмина сите претходни војни, а тоа главно се должеше на злосторствата сторени против човештвото кое ги правеше Вермахтот, без исклучоци особено во источна Европа и Балканскиот полуостров. Во овој контекст Вардарскиот дел на Македонија не беше исклучок, бидејќи од септември 1943 година до средината на ноември 1944 година околу 520 цивили беа ликвидирани од страна на Вермахтот.

³⁴ Спомен зборник на загинатите борци од НОВ и жртви на фашистичкиот терор од Куманово и Кумановско..., 138-160

³⁵ Беа загинаа, останаа. Спомен книга на загинатите борци од НОВ и жртвите на фашизмот-Скопје. Историски архив-Скопје, Скопје, 1969, 309-316., Д-р Марјан Димитријевски, *Македонија во антифашистичката војна (1944-1945)*. Менора, Скопје, 1995, 118-119.

SUMMARY

By its bloodthirsty character, the Second World War has overcome all previous wars, which was largely due to the crimes against the civilian population of the Wehrmacht, which was no exception, but practice, especially in Eastern Europe and the Balkan Peninsula. In this context, the Vardar part of Macedonia was not an exception, since only between September 1943 and midNovember 1944, approximately 520 civilians were liquidated by the Wehrmacht.